

OBSAH

<i>Predhovor k brožovanému vydaniu z roku 2017:</i>	
<i>Prečo je história sveta ako cibuľa?</i>	11
PROLÓG: JALIHO OTÁZKA	
<i>Regionálne odlišné priebehy histórie</i>	15
PRVÁ ČASŤ: Z RAJA DO CAJAMARCY	
1. kapitola: HOR SA NA ŠTARTOVÚ ČIARU	43
<i>Čo sa odohralo na jednotlivých kontinentoch pred rokom 11 000 pred n. l.?</i>	
2. kapitola: PRIRODZENÝ EXPERIMENT HISTÓRIE	65
<i>Ako geografia utvárala podobu spoločností na polynézskych ostrovoch</i>	
3. kapitola: ZRÁŽKA V CAJAMARCE	81
<i>Prečo inkský cisár Atahualpa nezajal španielskeho kráľa Karola I.</i>	
DRUHÁ ČASŤ: VZOSTUP A ROZŠÍRENIE PRODUKcie POTRAVÍN	
4. kapitola: MOC POĽNOHOSPODÁROV	101
<i>Korene strelných zbraní, choroboplodných zárodkov a ocele</i>	
5. kapitola: MAJETNÍ A NEMAJETNÍ V HISTÓRII	111
<i>Rôzne doby nástupu produkcie potravín na rôznych miestach sveta</i>	

6. kapitola: OBRÁBAŤ ČI NEOBRÁBAŤ PÔDU?	125
<i>Príčiny rozšírenia produkcie potravín</i>	
7. kapitola: AKO SA ROBÍ MANDĽA	136
<i>Mimovoľné vyšľachtenie plodín v staroveku</i>	
8. kapitola: JABLKÁ ALEBO INDIÁNI?	156
<i>Prečo sa ľuďom v niektorých oblastiach sveta nepodarilo zdomácnit' rastliny?</i>	
9. kapitola: ZEBRY, NEŠŤASTNÉ MANŽELSTVÁ A PRINCÍP ANNY KARENINOVEJ	186
<i>Prečo sa nikdy nepodarilo zdomácnit' väčšinu druhov voľne žijúcich veľkých cicavcov?</i>	
10. kapitola: ŠIROKÉ OBZORY A NAKLONENÉ OSI	208
<i>Prečo sa produkcia potravín šírila na rôznych kontinentoch rôznym tempom?</i>	

**TRETIA ČASŤ: OD POTRAVÍN K STRELNÝM ZBRANIAM,
CHOROBOPLODNÝM ZÁRODKOM A OCELI**

11. kapitola: SMRTONOSNÝ DAR OD DOBYTKA	229
<i>Evolúcia choroboplodných zárodkov</i>	
12. kapitola: MATRICE A VYPOŽIČANÉ PÍSMENÁ	253
<i>Evolúcia písma</i>	
13. kapitola: MATKA NUTNOSŤ	279
<i>Evolúcia technológie</i>	
14. kapitola: OD ROVNOSTÁRSTVA KU KLEPTOKRACII	310
<i>Evolúcia vládnych foriem a náboženstiev</i>	

ŠTVRTÁ ČASŤ: OKOLO SVETA V ŠIESTICH KAPITOLÁCH

15. kapitola: JALIHO ĽUDIA	345
<i>Histórie Austrálie a Novej Guiney</i>	
16. kapitola: AKO SA ČÍNA STALA ČÍNSKOU	376
<i>História východnej Ázie</i>	
17. kapitola: RÝCHLYM ČLONOM DO POLYNÉZIE	390
<i>História austronézskej expanzie</i>	
18. kapitola: ZRÁŽKA POLOGULÍ	412
<i>Porovnanie histórií Eurázie a Ameriky</i>	

19. kapitola: AKO SA AFRIKA STALA ČIERNOU	438
<i>História Afriky</i>	
20. kapitola: KTO SÚ JAPONCI?	467
<i>História Japonska</i>	
EPILÓG: BUDÚCNOSŤ HISTÓRIE ĽUDSTVA AKO VEDY	493
<i>Doslov z roku 2017: Bohaté a chudobné krajiny vo svetle Osudov ľudských spoločností</i>	518
<i>Podakovania</i>	530
<i>Odporúčaná literatúra</i>	532

DEVIATA KAPITOLA

ZEBRY, NEŠŤASTNÉ MANŽELSTVÁ A PRINCÍP ANNY KARENINOVEJ

Všetky zdomácniteľné zvieratá sú si podobné; každé nezdomácniteľné zviera je však nezdomácniteľné vlastným spôsobom.

Ak má teraz niekto pocit, že už kedysi čosi podobné čítal, nemýli sa. Lebo stačí malá obmena a je tu slávna prvá veta veľkého románu Leva Tolstého *Anna Kareninová*: „Všetky šťastné rodiny sú si podobné; každá nešťastná rodina je však nešťastná vlastným spôsobom.“ Tolstoj mal touto vetou na mysli to, že aby bolo manželstvo šťastné, musí uspieť v rade najrôznejších zreteľov, ako sú sexuálna príťažlivosť, zhoda vo finančných náležitostiach, výchova detí, náboženstvo, príbuzní obidvoch partnerov a ďalšie životne dôležité otázky. Zlyhanie ktoréhokoľvek z týchto zásadných zreteľov môže spôsobiť stroskotanie dokonca aj takého manželstva, ktoré disponuje všetkými ostatnými zložkami potrebnými na šťastie.

Rozšírením tohto princípu možno pochopiť množstvo ďalších životných skutočností, nielen manželstvo. Ľudia majú sklon hľadať ľahké, jednoduché vysvetlenia úspechu. No úspech v najdôležitejších veciach vyžaduje skôr vyhnúť sa radu rôznych možných príčin zlyhania. „Princíp *Anny Kareninovej*“ vysvetľuje určitý znak zdomáčňovania zvierat, ktorý mal závažné dôsledky pre históriu ľudstva. Menovite to, prečo nikdy nebolo zdomácnených toľko zdanlivo vhodných di-

vých druhov veľkých cicavcov, ako sú napríklad zebry a pekariovia, a prečo boli úspešne zdomácnené takmer výlučne eurázijské formy. V predchádzajúcich dvoch kapitolách som sa zaoberal problémom, prečo nikdy nebolo zdomácnených toľko zdanlivo vhodných divých druhov rastlín. V tejto kapitole budem hľadať odpoveď na otázku, ktorá sa týka domácich cicavcov. Z titulnej otázky predchádzajúcej kapitoly, „jablká alebo Indiáni?“, sa teraz stáva otázka „zebra alebo Afričania?“.

VO 4. KAPITOLE SOM UVIEDOL celý rad zreteľov, v ktorých boli veľké domáce cicavce kľúčovo dôležité pre svojich ľudských vlastníkov. Za zmienku tu stoja najmä mäso, mliečne výrobky, hnojivo, doprava po súši, koža, vojenské útočné vozy, ťahanie pluhu a vlna, ako aj choroboplodné zárodky zabíjajúce iných ľudí, ktorí im predtým neboli vystavení.

Ľuďom, samozrejme, prinášali veľký úžitok aj malé domáce zvieratá, vtáky a hmyz. Viacero vtákov bolo zdomácnených kvôli mäsu, vajciam a periu. Išlo napríklad o sliepky v Číne, rôzne druhy kačíc a husí v jednotlivých častiach Eurázie, morky v Mezoamerike, perličky v Afrike a kačice pižmové v Južnej Amerike. Vlky boli zdomácnené v Eurázii a Severnej Amerike, aby sa z nich stali psy a slúžili ľuďom ako sprievodcovia na love, strážcovia a domáci miláčikovia, v niektorých spoločnostiach aj ako potrava. Na potravu boli zdomácnené aj hlodavce a iné malé cicavce: králik v Európe, morča v Andách, obrovská krysa v západnej Afrike a azda aj hlodavec nazývaný hutia (veľký asi ako krysa, vzhľadom pripomína nutriu – *pozn. prekl.*) na karibských ostrovoch. V Európe boli zdomácnené fretky na lov králikov, v severnej Afrike a juhozápadnej Ázii zasa mačky na lov škodlivých hlodavcov. Nedávno, až v 19. a 20. storočí, boli zdomácnené malé cicavce: líšky, norky a činčily, ktoré ľudia chovajú pre kožušinu, a škrečky, ktoré si držia ako domácich miláčikov. Zdomácnených bolo dokonca aj niekoľko druhov hmyzu. Za zmienku stoja najmä eurázijské včely a čínska priadka morušová, chované pre med a hodváb.

Mnohé malé zvieratá poskytovali potravu, odev alebo teplo. Nižaké však neťahalo pluchy či vozy, nijaké nenosilo jazdcov a nijaké s výnimkou psov neťahalo sane ani sa nestalo vojnovým strojom.

Zostáva dodať, že nijaké sa ani nestalo takým dôležitým zdrojom potravy ako veľké domáce cicavce. V tejto kapitole sa preto ďalej obmedzím na tie veľké.

VÝZNAM ZDOMÁCENÝCH CICAFCOV spočíva v až prekvapivo malom počte druhov veľkých suchozemských byľinožravcov. (Zdomácnené boli iba suchozemské cicavce, a to preto, lebo vodné cicavce bolo predtým, ako sa vyvinuli moderné zariadenia typu morských zábavných parkov, náročné čo len si držať jednotlivo, nehovoriac o ich systematickom hromadnom chove.) Ak tu „veľký“ znamená „s hmotnosťou nad 45 kilogramov“, tak v priebehu celej histórie pred 20. storočím bolo zdomácnených iba 14 takých druhov (ich zoznam obsahuje tabuľka 9.1). Z tejto starovekej štrnástky sa 9 druhov (malá deviatka v tabuľke 9.1) stalo dôležitými domácimi zvieratami iba v určitých častiach zemegule: ťava jednohrbá, ťava dvojhrbá, lama, resp. alpaka (odlišné druhy pochádzajúce z toho istého dávneho predka), somár, sob, vodný byvol, jak, banteng a tur gaur. Iba päť druhov sa rozšírilo na väčšej ploche a nadobudlo celosvetový význam. Touto veľkou päťkou svetového zdomácnenia cicavcov sú krava, ovca, koza, ošípaná a kôň.

Pri tomto zozname by sa azda na prvý pohľad zdalo, že sú v ňom do očí bijúce medzery. Čo takto africké slony, s ktorými Hannibalove vojská prekročili Alpy? A čo bude s ázijskými slonmi, používanými ešte dnes v juhovýchodnej Ázii ako pracovné zvieratá? Nie, nezapadol som na ne, no dôležité je tu rozlišovať významy. Slony síce boli skrotené, ale nikdy neboli zdomácnené. Hannibalove slony boli a ázijské pracovné slony stále sú iba divé slony, ktoré sa dostali do zajatia a boli skrotené – neboli chované v zajatí. Domáce zviera je oproti tomu definované ako tvor, ktorý je výberovo chovaný v zajatí ako obmenená verzia svojich divých predkov. Využívajú ho ľudia, ktorí ovládajú jeho rozmnožovanie a kŕmenie.

Zdomácnenie znamená premenu divých zvierat na čosi užitočnejšie pre ľudí. Skutočne zdomácnené zvieratá sa od svojich divých predkov rôzne líšia. Tieto odlišnosti sú výsledkom dvoch procesov: jednak ľudskej selekcie takých zvieracích jedincov, ktoré sú pre ľudí užitočnejšie ako ostatné jedince toho istého druhu, jednak automatických evolučných reakcií zvierat na zmenené sily prírodného výberu pôsobiace v ľudskom životnom prostredí. Tieto procesy sa odlišujú od

TAB. 9.1 ŠTRNÁŠŤ STAROVEKÝCH DRUHOV VEĽKÝCH
BYLINOŽRAVÝCH ZDOMÁCENÝCH CICAVCOV

Veľká päťka

1. *Ovca*. Divý predok: muflón lesný zo západnej a strednej Ázie. V súčasnosti celosvetovo chované zviera.

2. *Koza*. Divý predok: koza bezoárová zo západnej Ázie. V súčasnosti celosvetovo chované zviera.

3. *Krava, alias vól alebo hovädzí dobytok*. Divý predok: dnes vymreté aurochy, ktoré predtým žili v Eurázii a Severnej Afrike. V súčasnosti celosvetovo chované zviera.

4. *Prasce*. Divý predok: diviak, vyskytujúci sa v Eurázii a Severnej Afrike. V súčasnosti celosvetovo chované zviera. V skutočnosti je to všežravec (pravidelne požíra živočíšnu i rastlinnú potravu), kým ostatné zvieratá zo Starovekej štrnástky sú prísnejšie bylinožravé.

5. *Kôň*. Divý predok: dnes vymreté divé kone z južného Ruska; iný poddruh toho istého druhu prežil v divočine až dodnes ako kôň Przewalského z Mongolska. V súčasnosti celosvetovo chované zviera.

Malá deviatka

6. *Ťava jednohrbá*. Divý predok: dnes vymretý, v minulosti žil v Arábii a priľahlých oblastiach. Stále prevažne obmedzená na Arábiu a severnú Afriku, hoci divo žije aj v Austrálii.

7. *Ťava dvojhrebá*. Divý predok: dnes vymretý, žil v Strednej Ázii. Stále prevažne obmedzená na Strednú Áziu.

8. *Lama a alpaka*. Tieto zvieratá sa javia ako značne rozlíšené plemená toho istého druhu, nie ako rôzne druhy. Divý predok: guanako z Ánd. Stále prevažne obmedzené na Andy, hoci niektoré sú chované ako zvieratá na nosenie nákladov v Severnej Amerike.

9. *Somár*. Divý predok: africký divý somár zo severnej Afriky a v minulosti azda aj z priľahlej oblasti juhozápadnej Ázie. Pôvodne viazaný ako domáce zviera na severnú Afriku a západnú Euráziu, nedávnejšie sa využíva aj inde.

10. *Sob*. Divý predok: sob zo severnej Eurázie. Stále prevažne viazaný ako domáce zviera na túto oblasť, hoci v súčasnosti sa niektoré využívajú aj na Aljaške.

11. *Vodný byvol*. Divý predok žije v juhovýchodnej Ázii. Stále používaný ako domáce zviera najmä v tejto oblasti, hoci mnohé jedince aj v Brazílii, a ďalšie unikli do divočiny v Austrálii a na iných miestach.

12. *Jak*. Divý predok: divý jak z Himalájí a Tibetskej plošiny. Stále viazaný ako domáce zviera na túto oblasť.

13. *Balijský hovädzí dobytok*. Divý predok: banteng (príbuzný aurochov) z juhovýchodnej Ázie. Stále viazaný ako domáce zviera na túto oblasť.

14. *Mithan*. Divý predok: gaur (iný príbuzný aurochov) z Indie a Barmy. Stále viazaný ako domáce zviera na túto oblasť.

tých, ktoré pôsobia vo voľnej prírode. Ako sme videli už v 7. kapitole, rovnako to prebiehalo pri zdomáčňovaní rastlín.

Zdomáčené zvieratá sa so svojimi divými predkami rozišli rôzne. Viacerým druhom sa zmenili telesné rozmery: kravy, ovce a ošípané sú po zdomáčení menšie, morčatá zasa väčšie. Ovce a alpaky boli vyšľachtené tak, aby mali čo najviac vlny a, naopak, čo najmenší alebo nulový podiel bežnej rovnej srsti. Kravy boli vyšľachtené tak, aby mali čo najvyššiu dojivosť. Niekoľko druhov domácich zvierat má menší mozog a menej vyvinuté zmyslové orgány ako ich diví predkovia, lebo už tieto vlastnosti nepotrebujú. Pre ich divých predkov boli však veľký mozog a dobre vyvinuté zmysly životne dôležité. Potrebovali ich, aby vo voľnej prírode dokázali uniknúť predátorom.

Zmeny, ktoré nastali v priebehu zdomáčňovania, vystupujú do popredia zvlášť pri porovnaní vlkov, divých predkov psov domácich, s radom psích plemien. Niektoré psy sú oveľa väčšie ako vlky (napríklad dánske dogy), iné oveľa menšie (napríklad pekinské palácové psy). Niektoré sú štíhlejšie a stavané na bežecké preteky (chrty), iné krátkonohé a z hľadiska pretekania neužitočné (jazvečíky). Psy sú veľmi premenlivé, pokiaľ ide o podoby a farby srsti, niektoré sú dokonca bezsrsté. Polynézania a Aztékovia dokonca vyšľachtili plemená psov chované výlučne na potravu. Pri porovnaní jazvečíka s vlkom by mnohým ľuďom ani vo sne nenapadlo, že prvý z nich bol odvodený z druhého, keby to vopred nevedeli.

DIVÍ PREDKOVIA STAROVEKEJ ŠTRNÁSTKY sa však na povrchu zemegule vyskytovali veľmi nerovnomerne. V Južnej Amerike žil iba jeden taký predok, z ktorého sa vyvinuli lama a alpaka. V Severnej Amerike, Austrálii a subsaharskej Afrike nežil ani jeden. Osobitne udivuje, že

v starovekej štrnástke úplne chýbajú domáce zvieratá s pôvodom v subsaharskej Afrike. Veď hlavný dôvod, prečo dnes turisti navštevujú Afriku, je konečne uvidieť na vlastné oči jej hojné a rozmanité cicavce. Kontrastuje to s faktom, že diví predkovia trinástich druhov zo starovekej štrnástky (vrátane celej veľkej päťky) žili výhradne v Eurázii. (Tak ako inde v tejto knihe tu pojem „Eurázia“ používam tak, že zahŕňa aj severnú Afriku, ktorá je biogeograficky i viacerými zreteľmi ľudskej kultúry príbuznejšia Eurázii ako subsaharskej Afrike.)

Ani zďaleka však neplatí, že by sa títo diví predkovia vyskytovali spoločne na celom území Eurázie. V nijakej oblasti ich nežilo všetkých trinásť a výskyt niektorých bol iba miestny. Tak napríklad divý jak žil iba v Tibete a priláhlej náhornej oblasti. No v niekoľkých oblastiach Eurázie ich žilo spoločne na tej istej ploche niekoľko, napríklad v juhozápadnej Ázii sedem.

Toto značne nerovnomerné rozloženie druhov divých predkov na jednotlivých kontinentoch sa veľmi podstatne podpísalo pod to, prečo mali strelné zbrane, choroboplodné zárodky a ocel' nakoniec Eurázijci, a nie obyvatelia iných kontinentov. Ako možno vysvetliť také výrazné sústredenie zástupcov starovekej štrnástky v Eurázii?

Jedna príčina je očividná. V Eurázii žije najvyšší počet druhov veľkých suchozemských divých cicavcov, nech už ide o predkov zdomácnených druhov, alebo nie. „Kandidáta na zdomácnenie“ budem definovať ako ľubovoľný druh suchozemského bylinožravého či všežravého cicavca (ktorý nie je v prevládajúcej miere mäsožravcom) s priemernou hmotnosťou presahujúcou 45 kilogramov. Tabuľka 9.2 ukazuje, že najviac takých kandidátov, 72 druhov, žije v Eurázii, práve tak ako žije v Eurázii aj najviac druhov z viacerých ďalších veľkých skupín rastlín a živočíchov. Ide o dôsledok toho, že Eurázia je najväčšou súšou na svete a je ekologicky veľmi rozmanitá. Zahŕňa prostredia od rozsiahlych tropických dažďových pralesov cez lesy mierneho pásma, púšte a močiare až k rovnako rozsiahlym tundrám. V subsaharskej Afrike žije menej kandidátov, 51 druhov, aj menej druhov z väčšiny ostatných skupín rastlín a živočíchov, lebo je menšia a ekologicky menej rozmanitá ako Eurázia. V Afrike sa nachádzajú menej rozsiahle oblasti tropického dažďového pralesa ako v juhovýchodnej Ázii a nezahŕňa nijaké prostredie mierneho klimatického pásma nad 37. rovnobežkou. V 1. kapitole som spomenul, že v minulosti žilo v Amerike azda takmer toľko kandidá-

TAB. 9.2 CICAŤČÍ KANDIDÁTI NA ZDOMÁCENIE

	<i>Kontinent</i>			
	Eurázia	Subsaharská Afrika	Amerika	Austrália
Kandidáti	72	51	24	1
Zdomácnené druhy	13	0	1	0
Percentuálny podiel zdomácnených druhov	18%	0%	4%	0%

„Kandidát“ je definovaný ako druh suchozemského, bylinožravého alebo všežravého divého cicavca s hmotnosťou priemerne nad 40 kilogramov.

tov ako v Afrike, no väčšina divých veľkých cicavcov Ameriky (vrátane všetkých tamojších koní, väčšiny tiav a ďalších druhov, ktoré by pravdepodobne boli zdomácnené, keby prežili) vyhynula pred približne 13 000 rokmi. Nuž a v Austrálii, na najmenšom a najizolovanejšom kontinente, vždy žilo a dosiaľ žije oveľa menej druhov veľkých divých cicavcov ako v Eurázii, Afrike alebo Amerike. V Austrálii navyše všetci títo málopočetní kandidáti okrem kengury červenej vyhynuli približne v čase prvej kolonizácie tohto kontinentu ľuďmi.

Primát Eurázie v zdomácnení veľkých cicavcov možno sčasti vysvetliť tým, že to bol kontinent s najväčším počtom kandidátskych druhov divých cicavcov, ktoré mohli poslúžiť ako východiskový materiál, a tým, že v priebehu posledných 40 000 rokov vyhynulo na jej území najmenej týchto kandidátov. Podľa čísiel uvedených v tabuľke 9.2 to však nie je celé vysvetlenie. Pravda totiž zároveň je, že Eurázia má aj najvyšší *percentuálny podiel* kandidátov, ktorí boli naozaj zdomácnení (18 percent). Tento podiel je oproti tomu zvlášť nízky pri subsaharskej Afrike (ani jeden zdomácnený druh z 51 kandidátov!). Prekvapuje najmä veľký počet druhov afrických a amerických cicavcov, ktoré neboli nikdy zdomácnené, hoci mali blízkych eurázijských zdomácnených príbuzných. Prečo boli eurázijské kone zdomácnené, ale africké zebry nie? Prečo eurázijské divé svine, ale už nie americkí pekariovia alebo tri africké druhy naozaj

divých sviň? Prečo päť eurázijských druhov divého hovädzieho dobytká (pratur, vodný byvol, jak, tur gaur, banteng), ale nie africký byvol alebo americký bizón? Prečo ázijské muflóny lesné (diví predkovia dnešných domácich oviec), ale nie severoamerická ovca hruborohá?

MALI VŠETCI OBYVATELIA AFRIKY, Ameriky a Austrálie napriek svojej obrovskej rozmanitosti predsa len niečo spoločné? Vyplývali z ich kultúr určité prekážky zdomácnovania, ktoré neboli prítomné u obyvateľov Eurázie? Nepriviedla napríklad Afričanov hojnosť veľkých divých cicavcov, ktoré sa dali uloviť, k tomu, že chov domácich zvierat považovali za zbytočnú námahu?

Odpoveď na túto otázku je jednoznačná: Nie. Také vysvetlenie vylučuje až päť kategórií dôkazov: rýchle prijatie eurázijských zdomácnovaných foriem obyvateľmi neeurázijských oblastí, univerzálna ľudská záľuba chovať si domácich zvieracích miláčikov, rýchle zdomácnenie starovekej štrnástky, opakované nezávislé zdomácnenie niektorých jej členov a napokon obmedzené úspechy moderného úsilia o ďalšie zdomácnovanie.

Po prvé, keď bola veľká päťka eurázijských domácich cicavcov importovaná do subsaharskej Afriky, prijali ju tam najrozmanitejší obyvatelia, kdekoľvek to dovolili podmienky miestneho životného prostredia. Noví africkí pastieri dosiahli vďaka tomu značnú výhodu nad africkými lovcami-zberačmi a rýchlo ich vytlačili. Konkrétne bantuskí poľnohospodári, ktorí si osvojili kravy a ovce, rýchlo expandovali zo svojej pôvodnej domoviny v západnej Afrike a za krátky čas na väčšine ostatnej plochy subsaharskej Afriky predstihli a premohli pôvodné obyvateľstvo, žijúce spôsobom lovcov-zberačov. Ľudia khoisanského pôvodu, ktorí si pred približne 2000 rokmi osvojili kravy a ovce, dokonca už ani nepotrebovali podobne si osvojiť poľnohospodárske plodiny, aby vytlačili z väčšiny územia južnej Afriky svoje khoisanské náprotivky žijúce dosiaľ spôsobom lovcov-zberačov. Príchod zdomácneneho koňa do západnej Afriky úplne premenil miestny spôsob vojenstva. Vzniklo tam niekoľko kráľovstiev, ktorých existencia závisela od jazdného vojska. Rozšíreniu koní zo západnej Afriky ďalej na juh zabránili trypanozómové choroby prenášané muchami tse-tse.

Ten istý vzorec sa opakoval aj inde na svete, kedykoľvek ľudia, ktorí vo svojom prírodnom prostredí nemali k dispozícii nijaké vhodné zdo-

mácniteľné druhy divých cicavcov, napokon dostali príležitosť osvojiť si eurázijské domáce zvieratá. Pôvodní Američania, tak v Severnej, ako aj v Južnej Amerike, s nadšením prijali európske kone; stačila im na to jediná generácia, čo sa dostala k prvým koňom, ktorým sa podarilo utiecť majiteľom z európskych osád v Amerike. Tak napríklad severoamerickí Indiáni z Veľkých prérií sa už v 19. storočí preslávili ako skúsení jazdní bojovníci a lovci bizónov, hoci kone získali až koncom 17. storočia. Podobne premenili kmeň Navahov ovce, ktoré získali od Španielov. Navahom to okrem iného umožnilo tkat' vlnené pokrývky, ktorými sa potom všeobecne preslávili. Od osídlenia Tasmánie Európanmi, ktorí tam priviezli psy, neuplynulo ani desaťročie a domorodí Tasmáňania (nikdy predtým psy nevideli) začali chovať psy vo veľkom na použitie pri love. Tisícim kultúrne rozmanitých skupín domorodcov v Austrálii, Amerike a Afrike nebránilo v zdomáčňovaní zvierat nijaké univerzálne kultúrne tabu.

Keby boli niektoré miestne druhy divých cicavcov týchto kontinentov zdomácniteľné, zaiste by ich zdomácnili aspoň niektorí austrálski, americkí a africkí obyvatelia a vďaka tomu by získali veľkú výhodu – tak ako neskôr čerpali prospech z eurázijských domácných zvierat, ktoré prijali v zásade hneď, ako boli k dispozícii. Stačí sa zamyslieť napríklad nad obyvateľmi subsaharskej Afriky, ktorí žili na území výskytu divých zebier a byvolov. Prečo sa tam nenašiel hoci len jeden jediný kmeň afrických lovcov-zberačov, ktorý by zdomácnil tieto zebry a byvolky a tým získal nadvládu nad inými Afričanmi bez toho, aby musel čakať na príchod eurázijských koní a hovädzieho dobytku? Všetky tieto fakty poukazujú na to, že vysvetlenie prakticky neexistujúceho zdomáčňovania pôvodných cicavcov mimo Eurázie spočíva v samotných miestne dostupných divých cicavcoch, nie v miestnych ľuďoch.

DRUHÚ KATEGÓRIU DÔKAZOV, ktoré svedčia v prospech takého vysvetlenia, predstavujú domáci zvierací miláčikovia. Počiatočné štádium zdomáčňovania vlastne znamená práve to: držať si divé zvieratá ako domácich miláčikov a skrotiť ich. Správy o domácich zvieracích miláčikoch pochádzajú prakticky zo všetkých tradičných ľudských spoločností na všetkých kontinentoch. Súbor rozmanitých takto skrotených zvierat je oveľa rozsiahlejší ako súbor tých nakoniec

naozaj zdomácnených a zahŕňa aj niektoré druhy, ktoré by si väčšina ľudí odinakiaľ sotva dokázala ako domácich miláčikov predstaviť.

Keď napríklad pracujem v teréne na Novej Guinei, v dedinách tam často vídam ľudí so skrotenými kengurami, vačicami a najrozmanitejšími vtákmi – od muchárikov po orliaky. Aj keď väčšinu týchto tvorov chovaných v zajatí ich majitelia napokon zjedia, niektoré si držia výlučne ako domácich miláčikov. Papuánci dokonca pravidelne chytajú mláďatá divých kazuárov (veľký pštrosovitý nelietavý vták) a po odchove ich jedia ako pochúťku – napriek tomu, že dospelé kazuáre sú v zajatí mimoriadne nebezpečné a občas vypitvú ony dedinčanov (veľkými ostrými pazúrami na nezvyčajne silných nohách – *pozn. prekl.*). Niektorí obyvatelia Ázie krotia orly, aby ich potom používali pri love, hoci sa o týchto mocných domácich miláčikoch vie, že príležitostne zabijú svojich ľudských chovateľov. Starovekí Egypťania a Asýrčania a moderní Indovia krotili gepardy na použitie pri love. Maľby starovekých Egypťanov ukazujú, že ďalej krotili (čo neprekvapuje) kopytníky ako gazely a byvolce, vtáky ako žeriavy, prekvapivejšie aj žirafy (ktoré môžu byť nebezpečné), a čo udivuje najviac, aj hyeny. V dobách starého Ríma boli krotené africké slony, nehľadiac na ich očividnú nebezpečnosť, a ázijské slony sú krotené dodnes. Azda najmenej pravdepodobným domácim zvieracím miláčikom je európsky medveď hnedý (je to ten istý druh ako americký medveď grizzly), ktorého mláďatá domorodí Ainuovia v Japonsku *pravidelne* chytali, krotili a odchovávali, aby ich nakoniec v rámci rituálneho ceremoniálu zabili a zjedli.

Do prvého štádia v postupnosti vzťahov zvierat a ľudí vedúcich k zdomácneniu teda vstúpil pomerne veľký rad druhov divých zvierat. Z druhého konca postupnosti ich však vystúpilo len niekoľko, aby sa stali domácimi zvieratami v plnom zmysle slova. Britský vedec Francis Galton túto nezrovnalosť výstižne zhrnul už pred vyše storočím: „Vyzerá to tak, že v minulosti malo šancu na zdomácnenie každé divé zviera, že zopár... ich aj bolo zdomácnených, a to už dávno, ale že zvyšnej obrovskej väčšine zvierat, ktoré niekedy zlyhali hoci len v jednej jedinej konkrétnej maličkosti, je súdené, aby zostali divé naveky.“

TRETIU KATEGÓRIU DÔKAZOV, ktoré potvrdzujú Galtonov názor, že dávni pastieri rýchlo zdomácnili všetky druhy veľkých cicavcov vhodné na zdomácnenie, predstavujú dátumy zdomácnenia jednotliv-

vých zvierat. Všetky druhy, pri ktorých je čas zdomácnenia dostatočne podložený archeologickými dôkazmi, boli zdomácnené v rokoch 8000 až 2500 pred n. l., čiže už počas prvých tisícročí existencie usadlých poľnohospodársko-pastierskych spoločností, ktoré vznikli po skončení poslednej ľadovej doby. Ako je to zhrnuté v tabuľke 9.3, obdobie zdomácnovania veľkých cicavcov sa začalo ovcami, kozami a sviňami a skončilo ťavami. Zhruba od roku 2500 pred n. l. už k domácim zvieratám nepribudol nijaký významný druh.

Niektoré malé cicavce boli, samozrejme, zdomácnené oveľa neskôr ako v dobe okolo roku 2500 pred n. l. Napríklad králiky boli ako zdroj potravy zdomácnené až v stredoveku, myši a potkany ako zvieratá na laboratórny výskum až začiatkom 20. storočia a škrečky ako domáci miláčikovia až v tridsiatych rokoch 20. storočia. Pokračujúce šľachtenie malých domácich cicavcov neprekvapuje, keďže v tejto skupine existujú doslova tisíce kandidátskych divých druhov. Pre tradičné spoločnosti mali príliš malú hodnotu na to, aby im stáli za úsilie, ktoré vyžaduje každý systematický chov. Zdomácnovanie veľkých cicavcov však prakticky prestalo pred 4500 rokmi. Dovtedy muselo byť nespočetnekrát vyskúšaných všetkých 148 kandidátskych druhov veľkých cicavcov sveta. Aký bol výsledok? Skúškou ich prešlo iba niekoľko a nijaké ďalšie vhodné druhy už nezostali.

OTOM, ŽE NIEKTORÉ DRUHY CICAVCOV SÚ oveľa vhodnejšie na zdomácnenie ako iné, svedčí aj štvrtá kategória dôkazov. Predstavuje ju opakované nezávislé zdomácnenie toho istého zvieracieho druhu. Nedávno sa totiž genetickými dôkazmi, založenými na takzvanej mitochondriálnej DNA, ktorá je súčasťou dedičného materiálu, potvrdil dlhoročný predpoklad vedcov, že indický hrbatý hovädzí dobytok a európsky bezhrbý hovädzí dobytok sú odvodené z dvoch rôznych populácií dávneho divého hovädzieho dobytka, ktoré sa od seba oddelili už pred státisícmi rokov. To znamená, že keď sa oveľa neskôr začalo zdomácnovanie hovädzieho dobytka, ľudia v Indii zdomácnovali miestny indický poddruh divého pratora a ľudia v juhozápadnej Ázii nezávisle zdomácnovali zasa svoj miestny poddruh divého pratora, pričom vlastný poddruh pratora mohli nezávisle zdomácnit' aj Severoafričania.

Podobne boli niekoľkokrát nezávisle zdomácnené vlky, z ktorých sa postupne stali psy. Došlo k tomu v Amerike a pravdepodobne v nie-